

~~Copyrighted~~

EESTI KIRJANDUS

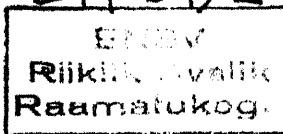
EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: J. AAVIK, M. J. EISEN, V. GRÜNTAL,
A. JÜRGENSTEIN, M. KAMPMANN, A. KITZBERG;
J. LUIGA, W. REIMAN, J. TÖNISSON.

KÜMNES AASTAKÄIK

1915

~~SP 5172~~

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS.

Дозволено военною цензурою.

Eesti Kirjastuse-Ühisuse „Postimehe“ trükk, Tartus.

Heikki Paasonen.

Prof. Heikki Paasonen 50 aastat vana.

„Eesti Kirjandusel“ on viisiks tähtpäevade puhul neid mehi meelde tuletada, kes oma elutööd meie laiali pillatud soomesugu hõimu uurimiseks on pühendanud ja sellega palakese ka meie oma rahva minevikku valgustanud — olgugi, et töömees ise oma rahva mehi ei ole. Nõnda kandsime paari aasta eest oma õnnesoovi soome ja võrdleva rahvaluule uurimise professorile Kaarlo Krohn'ile, pärast seda soome keele ja kirjanduse edustajale E. N. Setälä'le, ja praegu on kord Helsingi ülikooli Soome-Ugri keeleteaduse professori Heikki Paasonen'i käes, kes 16. (2.) jaanuaril 50 aastat vanaks sai.

Heikki Paasonen sündis 16. (2.) jaanuaril 1865 Mikkeli linnas, Savo maakonnas, kaupmehe pojana. Oma koolihariduse sai ta kodulinna, kus ta a. 1881 klassilise gümnaasiumi lõpetas. Pärast seda asus ta Helsingi ülikooli soome keeleteadust ja greeka ning rooma keelt õppima. Sellest hoolimata, et Paasonen oma õppeajal ajutiselt ka gümnaasiumi kooliõpetaja ametit pidas, lõpetas ta väga hää tunnistusega ülikooli kevadel 1888. Nüüd hakkas noor magister oma doktori-väitekirja valmistama, mille jaoks ta kaks uurimisreise mordvalaste juurde tegi, mordva keelega ennast põhjalikult tutvustades ja õige rikkaliku rahvaluule murdeainete vara säält tagasi tuues. 1893 ilmus tema väitekirja „Mordwinische lautlehre“, kuna mordva rahvaluule suur kogu jaolt enne, jaolt pärast seda välja tuli. Veel samal aastal nimetati ta Soome-Ugri keeleteaduse dotsendiks Helsingi ülikooli. Järgmisel promotsioonil, a. 1894, sai ta esimesel aukohal olles, filosoofia doktori aunime kätte.

Esialgu ei saanud Paasonen oma jõudu täitsa ülikooli jaoks tarvitada, sest dotsendi koht on ju majandusliste raskustega ühendatud, vaid pidi selle kõrval teistsuguste talituste, pääasjalikult koolitöö juurde, pöörama, kus talle vastutusrikkaid ülesandeid, viimaks (a. 1902) keeleõpetuse

ülevaataja koht Soome koolide ülemvalitsuses usaldati. Aga armastus oma eriteaduse kohta tal siiski ei kustinud. Juba 1893 oli ta õperei Ungarisse ette võtnud, ja 1898—1902 viibis ta ülikooli toetusel uurimisereisil, mis mordva, tataari, tschuvaschi, tscheremissi ja ostjaki keeltele oli pühendatud. Ühtlasi laskis ta, isegi kibedate ametitalituste kõrval, nii mõndagi väärtusrikast uurimistööd Soome-Ugri ainete üle oma sulest ilmuda. Aastal 1896 oli tema soome keele ja kirjanduse, a. 1897 soome-ugri keeleteaduse professoriameti ajutiseks asetäitjaks. Ja kui a. 1904, Arvid Genetz'i lahkumise puhul, viimaks nimetatud aine õpetool vabaks sai, kinnitati Paasonen, väljamaa autoriteetide ja konsistoriumi hääkskiitmisel soome-ugri keeleteaduse professoriks. Sest saadik on Paasonen oma aja ülikoolile ja uurimistööle tarvitanud.

Meie ei hakka siin professor Paasoneni teadusliste kirjatööde pikka rida üles lugema, mis soome, ungari ja saksa keeles ilmunud, ja milledest mitmedki põhjapaneva tähtsusega on. Ei või ometi nimetamata jätta, et tema muu seas, prof. Setäläga ühel ajal, n. n. astmevaheldus-nähtuste ajaloolist iseloomu ja vanadust hakkas uurima ja viimasel ajal oma uurimised soome-ugri-samojeedi ajani ulatades juba paar köidet oma tähtsast teosest (Beiträge zur finnisch-ugrisch-samojedischen lautgeschichte, Keleti Szemle 1912, 1913) on välja andnud.

Kui uurija on prof. Paasonen kuulus ja väga lugupeetud ka kaugel väljaspool oma kodumaad; ta on m. s. Moskva ülikooli Antropoloogilise ja Etnograafilise ühistuse liikmeks ja Ungari Filoloogilise ühistuse auliikmeks valitud. Paasoneni uurijategevust iseloomustab kõige päält ettevaatlik, aga lõikav, väärarvata kriitika, mis meelegujutuse mängule üleliigselt ruumi ei luba, vaid alati tõeludega mõistab rehkendada. Iseenesest selge, et see omadus kõige suurema tähtsusega nimelt nende hämarasse kaugusesse ulatavate sugukeelte uurijale on, alal, kus meie ainult Paasoneni taolist teejuhti võime usaldada.

Oma õpilased on prof. Paasonen austuse ja sõpruse sidemetega oma külge kinnitanud. Nõudmistes on ta küll vali, aga niisama tuntud on ühtlasi tema erapooletus ning õigusearmastus, mis päälegi kõige südamlikuma iseloomuga ja sütitava vaimu edasikihutamise himu ja aitlikkusega on ühinenud. Otsekoheus ja südamlikkus — need on omadused, mis Paasoneni kui inimest karakteriseerivad ja mis talle kindla hulga ka väljastpool õpilaste ringkonda häid sõpru on toonud.

Nagu eel tähendatud, käib prof. Paasoneni elutöö kaudselt ka Eesti keele kohta — jah, isegi otsekohesemalt on ta selles sihis töötanud, kuna ta m. s. Eesti häälikute ajaloo üle omal ajal ettelugemisi pidas. Eesti rahvuslise teaduse sõbrad tahavad sellepärast Soome omade õnnesooviga ühineda, lootes, et töömehel vaimustust ja jõudu ikka edasi mitmeks, mitmeks aastaks kahanemata jatkuks!

K.

Koll.

Koll langeb Eestis üleüldiselt tuttava suuruse hulka, kelle tõsine väärtus ometi x-iks kipub jääma. Kaugemale kui $1 \times 1 = 1$ tavalisest ei osata kolliga rehkendada. Teatakse ainult, et koll hirmuvärvinaid peale ajav kole olevus olla, kuid selle teadmisega lõpeb enamasti teadmine kolli kohta. Valitsusekeppi, vähemalt nime pidi, kannab koll laste toas. Tahetakse jonnakaid, nutvaid, tõrkuvaid lapsi vaigistada, toovad lastehoidjad nime pidi kohe kolli platsi: koll tuleb, viib ära! Lindudele hernehirmutis, lastele koll — vahel ka kolumats — avaldab alati oma mõju. Kolli ähvardus kuivatab laste nuttu, kaotab karjumist, lõpetab tõrkumist. Iialgi ilmumata kolli väljakutumine seab lastetoas tavalisest hea korra jälle jalale.

Kolli väljakutsujatelt kolli iseloomu kohta teateid küsides antakse ehk paremal korral vastuseks, koll olla vaimude kilda langev kole kuri olemus. Selle teatega lõpeb tavalisest teadmine kolli kohta. Ei siis ime, et kolli kohta tänini midagi pole kirjutatud, minu teades vähemalt mitte Eesti keeles, nimelt mitte kirjeldust kolli iseloomu kohta antud, kui ka muidu „Kollid“ nimeline kirjandusline toodegi ilmunud.

Hupel oma sõnaraamatus 1780 seletab: „Kol“, g. kolli ehk kollo olla „popanz“, hirmutis, niisama „kollomats“. Hiljemini annab Knüpfer Rosenplänteri Beiträgedes sõnale veel lisatähenduse: „kol“, „kolli“ = ungeziefer, täid lastekeeles.

Kolli täide, aga muidugi kolli kohta annab Kreutzwald arutust raamatus „Der einfältigen Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten“ (lk. 57—58). Kreutzwald seletab seal järgmisi: „Kolli täideks nimetatakse Ranna-Virumaal neid täisid,

kes reedesel peasugemisel siginevad. — Järva ja Virumaal küpsetati vana viisi järele jõuluks „jõulukakk“, mida ka „kollikakuks“ hüüti. See kollikakk pidi kõige pühade aja ööd päevad söögilaual seisma, siis pandi kakk vastlapäevani kirstu, kus ta nii mitmesse osasse lõigati, kui majas hingelisi oli, nii et kahe- ja neljajalgsete kodakondsed oma osa said.

Teised jagasid seda jälle sel päeval ära, mil kevadel kari esimest korda karjamaale aeti. See leib pidi kõigile maitsejatele terviseks olema. Kui sügisel esimene rehi üles aheti, pandi üks vihk — kolliviik — peksmataalt aita, kuhu ta mõnel jõuluni, mõnel uue aastani jäi. Mõned kõrred tõmmati sellest vihust kõige peadega välja ja heideti kolm korda toa lakke, et vili pikaks kasvaks ja täisi päid kannaks, muud kasteti õllega ja jagati peotäie kaupa lehmile, et nad rohkemine piima annaksid. Mõned panid suitsetatud lamba- ehk sealiha tüki, mis kolli osaks hüüti, muust tagavarast teisale ja keetsid sellest leent sel hommikul, mil kari välja aeti. Seda leent said kõige esmalt karjane ja ta koer, pärast teised süüa. Sellega loodeti karja kiskuvate metsloomade eest suvel kaitsta. — Matuse ajal valati kannutäis õlut, mis kolliandeks hüüti, ukse ette maha, enne kui surnu välja viidi. Miks nii tehti, seda pole me teada saanud. — Uuemal ajal, kus algupärane tähendus ikka enam kustunud, tarvitatakse ütlust „kol tuleb“ laste hirmutuseks:

Vähem teateid leidub J. B. Holzmayeri Osi-liraras kolli kohta. „Koll, Koil, Koilo või Kou on niust kui kurivaim, kes pimedas tegev ja voodide all, põningutel ja muis urgastes viibib, aga ainult lapsi hirmutab. Koll, koll tuleb! teeb lastele kohe hirmu. Koll tuleb! öeldakse karjuvatele lastele nende hirmutamiseks ja vaigistamiseks. Kolli kujutatakse vaimuna, kes lapsed ära viib ja murrab.“ (Lhk. 19.)

Weel vähem teab kollist Wiedemann. See tähendab ta kohta: „Kol'l', koll on kuri majavaim, kellega hirmutisena (Popanz) lapsi kohustatakse ja ähvardatakse.“ (A. u. s. dem inneren u. äusseren Leben., lk. 426).

Muis raamatuis pole mulle seletusi kolli kohta silma puutunud. Isegi Kalevipoeg läheb kollist vaikides mööda. Viiendas Rahvaraamatus (nr. 1) leidub ometi jutt kolli kohta. Selle sisu tähendan siia lühidalt üles:

Mees reel õhtul metsast koju poole Korraga suur ragin kuulda. Mees vaatab: nagu suur heinasaad tuleb. Mees kihutab koju, kohe tupp. Õues ragin, et tuba põri-

seb. Hommikul õue vaatama. Koll mõlemad värava postid pooleks murdnud, ree laiaks vajutanud, poole haopinu ümber lükanud. Pool versta teed haokubusid täis. Metsaski koll teel mehe järele tulles puud katki murdnud.

Hiljuti on professor E. N. Setälä poolt pikem seletus kolli kohta ilmunud (Finnisch-Ugrische Forschungen, köide XII. ja XIII.), kuid selle kohta allpool. Eesti rahva arvamistele kolli kohta see seletus ometi palju lisa ei paku.

Kui ka kolli kohta rahvasuus ülepea vähe aineid olemas, ei või ütelda, et nende allikas ilmunud teadetega ju tühjaks ammutatud. Vanemad kolli nimetajad teevad kollist ainult hirmutise (popanzi). Kollina esinevad neil siis ka laste täid. Rahvakeel tunneb ometi veel mõnesuguseid hirmutusi peale täide, näituseks metsakoll = hunt, vanakoll = saadan, merekoll = merelohemadu (vd. Eesti ennemuistsed jutud, lk. 59), veekoll = seesama, ka näkk jne.

Kreutzwaldi tsiteeritud kollikakust, kollivihust, kolli- osast, kolliandest Järva- ja Virumaal ei ole ma enam uuemaid üleskirjutusi leidnud. Võimalik, et sarnaste pruunkide pidamine ju täiesti hävinenud ja seega ühtlasi nimed. Kreutzwaldi teated annavad meile igapidi näpunäiteid kolli auustamise kohta vanemal ajal. Kollikakk, kollivihk, kolliosa, kollianne — kõik esinevad enam-vähem ohvrina kollile. Ohvri iseloom ilmub iseäranis kolliandes, mis matuse ajal ukse taha õlle näol maha kallatakse. Kolli auustamine seisab seega surnute auustamisega ligidalt ühenduses. Kas koll ka surnut tähendab, nagu professor E. N. Setälä oletab, pole mul korda läinud kindlaks teha. Igapidi pean seda väga tõenäoliseks. Kardeti ju vanemal ajal surnuid, kodukäijaid kangesti. Iga surnugi esines omalt kohalt elusatele kollina. Seega võidi surnutki vististi kolliks nimetada, kuid teateid selle kohta pole ma leidnud.

Holzmayer seab kolli „kõuga“ ühe astme peale, seega teeb „kõu“ sekssamaks mis koll. Niisugust ühekstegemist tuleb tingimata eksituseks pidada. Kõul pole kolliga vähematki ühendust. Seletust nõuab Holzmayeri titlus, et koll voodi all asuda. Seda vähemalt vanad eestlased ise ei uskunud. Lastele ainult kujutasid nad ette, et koll voodi all ja ahju taga asuda, aga tõepoolest niisugust ütlust vanemad inimesed tõeks ei pidanud. Raskem on kindlaks teha, kas rahva arvamise järele koll pööningutel, rehtedes asus või kas asumist niisugustes kohtades ainult lastele

kuulutati. Saardes arvavad mõned: Igas majas on oma koll. Seni kui majas kurja ei tehta, ei esineda koll. Kurjategemise peale majarahva pool olla koll varsti platsis. Kindlamalt võime kolli elukohaks suuri laanesid, suuremat vett, koopaid nimetada, nii palju kui marahvasuust saadud teadetest aru saanud. Kus koll muidu veel asus, jääb küsitavaks. Wiedemann kõneleb veehaldjatest kirjutades „jõekullidest“. Vist tähendavad need Wiedemanni „jõekullid“ sedasama, mis „jõekollid“. Kes teab, ehk ei teinud isik, kellelt Wiedemann neist „jõekullidest“ kuulis, selget vahet u ja o väljarääkimise vahel ja sedaviisi kirjutas Wiedemann „jõekullid“ (lk. 419). Võimalik aga ka, et nimes u algupärane, ühine kaugemate Soome-Ugri rahvastega.

Kolli kohta võime niipalju kindlaks määrata, et ta ainult pimedas, öösel ilmub. Päeva ajal ei nähta iialgi kolli. Kolli kohta öeldakse Saarde kihelkonnas, et ta hirmus, kole elukas olla, suurte karvadega ja pikkade hammastega. Jälle teisel, nagu Harjumaal, sulab vahel koll vanapaganaga täiesti ühte, mispärast siis mitmes kohas vanapaganat vanaks kolliks hüütakse. Kui ka kolli „elukaks“ nimetatakse, ei tule teda ometi mingisuguseks loomaks pidada, vaid vaimuks, pimeduse vaimuks, öövaimuks. Iseloomu poolest on see öövaim kuri, nagu tavalisest kõik pimeduse vaimud. Koll näitab ennast arukorral, ilmub siis aga suurema koguna, nagu heinasaad, läheb kiiresti lohinal heinasao kombel edasi, teel kõike esinevat maha murdes. Kolli silmad arvatakse mõnel pool nagu sõed põlevat.

Iseloomu poolest kuri koll esineb kurjaga karistajana. Kus paha, kurja tehtakse, seal koll varsti platsis. Sellepärast lapsigi kästakse alati head olla, muidu koll karistamas. Kurje, tigedaid, jonnakaid tahab koll alati nuhelda, häile selle vastu ei tee koll midagi viga. Ühe Saarde teate järele hoiab koll koguni häid. Teisel jälle teatakse, et kus koll ilmuda, seal ta kellegi peale armu ei heita. Kolli tegevus käib selle peale, kas ära viia ehk ära murda. Korra käinud koll kuskil talus ja murdnud viimse kui hinge ära, ainult suure musta kuke jätnud järele. Musta kukke ei tohtida koll puutada. Mida koll ära viidud isikutega teeb, seda pole teada.

Kolli tulekul majasse praksuvad seinad ja nagisevad uksed, nii et kardetava vaimu ligiolekut selgesti võib

kuulda ja tunda. Mõnes kohas, nagu Harju-Jaanis, arvatakse öösel iga kahtlast krabistamist kojast, rehe all ehk maja ümber kolli tegevuseks, Läänes jälle iseäralikku kohinat, mühinat öösel kolli ilmumise märgiks. Muude vaimude vastu saadab hõbekuul abi; ei teata, et see abinõu kolli eestki kaitseks. Kõigi teadete järele kokku esineb koll Eesti vaimudest kõige koledamana, hirksamana, kardetavamana.

J. P. Sõggelilt saadud teadete järele vaheldub Pärnumaal Saardes kolliga tihti mumm, s. o. kolli ja mummu tarvitatakse vaheldamisi. Ometi nähakse, niipalju kui mina aru saanud, mummu tegevus vaevalt laste vaatepiirist kaugemale ulatavat. Mumm olla karvane, must olevus, elada ahju taga, pimedas nurgas ehk lakas. Lapsi vaigistades öeldakse sagedasti: ära kisenda, mumm tuleb! Hoiatage, mumm tuleb! Mida see mumm tulles lastele teeb, jääb seletamata, arvatavasti aga halba. Kui tuul korstnas hulub, öeldakse lastele: kuule, mumm kisendab! Mõned annavad hundilegi mummu nime.

Hirmutise tähenduses esineb kollumats, ka kolumats. Lapsi ähvardatakse kollumatsi tulemisega, aga rohkem ei teata sest hirmuäratajast kõneleda.

Tihti juhtub, et lapsed nägemata kolli ei usu. Nii-sugustele katsutakse kolli nähtavaks teha. Keegi peab pimedas kohas kolli osa esitama. Esitaja võtab karvase kasuka pahempidi ümber, õhkuva sõe hammaste vahele, ähib ja puhub ise seal juures — koll valmis. Lapsed peavad uskuma, et koll olemas. Kui neile mittesõnakuulmise puhul korra kolli näidetud, mõjub teine kord palju rohkem ähvardus: Koll tuleb! Et lapsed korra kolli näinud, usuvad nad edaspidi palju hõlpsamini, et kole elukas jälle võib ilmuda. Muidugi mõista ei julge lapsed kardetava kolli tõsist iseloomu hakata uurima.

See oleks peaaegu kõik, mis Eestis kolli kohta teada. Neid teateid tuleb Soome-Ugri mütholoogiaga täiendada. Professor E. N. Setälä teenuseks jääb, et ta kolli sugulust Soome-Ugri muude rahvaste sama nime kandjatega kätte näidanud. (Finnisch-Ugrische Forschungen XII, 169—183). Soome mütholoogiast ei leia ma mingisugust kolli, näituseks puudub sõna Castréni tuttavas mütholoogia raamatus. Selle asemel esineb Soome keeles aga sõna koljo, hiu, kole suur elukas; näituseks: suuri miehen koljo = suur mehe-mürakas, ütleksime ehk Eesti keeles. Olen ütlust kuul-

nud: suur mehe Koljat! Kes teab, ehk on aja jooksul Eesti keeles koljo, kolju asemele piiblist tuttav nimi Koljat astunud! Igapidi leidub Eesti keeleski kolju sõna, kuid tavalisest teises tähenduses. Meie kolju = Mühentrichter, aga ka etvas Rundes, Hervorragendes; maakolju = kleine Landspitze; peakolju = Hirnschädel, seletab Wiedemann. Koljuga ligidalt sugulane on kolu = Vertiefung, Mühentrichter; Kopf; Knopf; öeldakse: kolumees, küll on sel kolu otsas jne.

Prof. E. N. Setälä näitab, et meie koll ja Soome kolju ühest ja samast tüvist pärit on, kui ka sõna tähendus muutunud. Soomes ei ilmu kolju igapidi enam vaimuna, kõrgemana olevusena nagu koll meil, vaid tavalisest hiiuna. Gananderi Mythologia fennica lk. 42 kõneleb kahest hiiust; Koljo ja Kiljo viskasid võidu kiva nagu Kalevipoeg ja vanapagan. Ühes Gananderi tsiteeritud Soome rahvalaulus esineb isik Koljumi nime all. Teises rahvalaulus Koljolaise, jälle teises Koljoi nime all. Selle Koljo, Koljolaise iseäralikka töid lähemalt ometi ei tunta. Kuid ikka hiiuna elab ta Soome rahvasuus. Peale selle on soomlased Koljost hulgatele kohtadele nimed saanud.

Prof. E. N. Setälä näitab edasi, et kolli sõna Soome-Ugri rahvad Aasiani tunnevad.

Kui ka Castrén kolli ei nimeta, kõneleb ta ometi ostjaklaste veevaimust „kulj“, keda kurjaks ja kahjutegevaks jumaluseks peetakse (Nordische Reisen IV, 115). Ahlqvist nimetab seda kulji kurjaks vaimuks, niisama uuemal ajal Dr. Karjalainen kurjaks vaimuks, veevaimuks. Nagu Dr. U. Holmberg näitab, asub ostjaklaste kul kas sügavas vees ehk metsas ja püüab inimestele tavalisest kahju teha (Die Wassergöttheiten der finnisch-ugrischen Völker, lk. 58—59). Vogullastest teab A. Kanmisto nimetada, et kul neil altmaailma valitsejana esineb: peale selle töö ta haigusi, tapab inimesi, jälle teisel arvavad vogullased, et kul saatana osa esitab, inimesi paneb varastama ja tülitsema (Finnisch-ugrische Forschungen XII, lkh. 174—176).

Sürjanlased tunnevad veevaimu kull! Seda kulli peetakse inimese suuruseks suure peaga vaimuks, kes vahel veest välja tuleb kaldale juukseid sügema. Sürjani kul esitab tavalisest meie näki osa; isegi näki-sarnased hambad teatakse sel kul'il olevat. Oma iseloomugi poolest avaldab ta meie näki tundemärka. Ta püüab käib selle peale inimesi vette tõmmata ja uputada. Kuid

kul ei lepi ainult veega, vaid varjab ennast vahel kuival maalgi urgastes varju otsides. See nähtus tunnistab, et kul mitte ainult veevaim ei olnud, vaid nagu meie vanapagan, vahel vees, vahel kuival maal viibib. Meie vanapagana loomule läheneb sūrjani kul sellega, et ta jeni (taevajumala) nooli mūrīstamise ajal kardab. Kuna teised rahvad oma kul'ile ei ohverda, arvavad sūrjanlased kul'i ometi kahjavääriliseks. Tihti heidetakse kul'i meeleheaks väikseid asju vette, mõne korra saab ta aga kukepeagi anniks. (Dr. U. Holmberg: Die Wassergottheiten der finnisch-ugrischen Völker, lk. 97—104).

Wotjaklaste keskel on kaval kuri olevus nime natuke muutnud: siin ei esine ta enam kolli ega kul'i kujul, vaid on ta ennast kil'iks lasknud ristida. Munka-csi Wotjaki sõnaraamatu järele tähendab kil esiteks rasket haigust, külgehakkavat haigust, teiseks aga kurja vaimu, kes raskeid haigusi laiale lootab; ta asub urgastes ja tühjades paikades ja nõuab inimestelt kõiksugu ohvrid. Uuemate ülestähenduste järele kannavad soetõbi, kolera ja katk kil'i nime. Kui ka kil haigust tähendab, esineb ta ometi isikuna, nagu katk meie ennemuistsetes juttudes. Muidu olgu tähendatud, et votjaklased peale selle veel iseäralikku kõrgemat olevust kiltsini auustavad. Vahel esineb see olevus koltsin — invari nime all (Dr. U. Holmberg, Finnisch-Ugrische Forschungen, XIII, lk. 32—64). Kiltsin ja koltsin tuletavad meie kolli meele, Invari järele Ilvari, Ilmarist. Mõõda minnes tähendan, et votjaklased ka mumi, mumm nimelist kõrgemat olevust tunnevad. Viimne nimetus jälle paneb elavalt meie kolli nime teisendi mummale peale mõtlema.

Meie kollil leidub siis sugulasi kaugemalgi Soome-Ugri rahvaste keskel, isegi teinepool Urali. Peale soomlaste peavad kõik rahvad kolli, kul'i, kil'i kõrgemaks olevuseks, jumaluseks, ainult soomlaste seas esineb koljo hiiuna. See jumalus sünnitab häda, haigusi, tõbesid. Kui ka Soome koljo hiiuna esineb, tuntakse ometi nõialaulusid, kus see hiiu haigustki toob. Ülepea ei ole koljo tähendus hiiuna Eestiski hoopis võõras, kui ka selle hiiu haiguste toomist ei tunta. Jumida neemel leidub päratu kivivare. Rahvas kutsub seda kivivaret koljuvareks. Selle kivivare olla üks Kalevi neitsi põllega Soomest sinna toonud. Seega on meilgi koljo hiiuga ühendusesse seatud: koljuvare on Kalevi neitsi sünnitatud. Koljuvare tähendab siis umbes sedasama, mis hiiuvare, Kalevi vare.

Kas Eesti koll haigusi sünnitab nagu Soome koljo, selle kohta pole ma rahva suust kindlat aru kätte saanud. Häda ja viletsust toob koll igapidi; seega võiks haigus, tõbigi kolli sünnitatud häda ja viletsuse alla langeda.

Edasi väidab professor E. N. Setälä, et kollis meil Soome-Ugri ju m a l u s esineb, kes m a a a l l, aga v e e s k i asub. Nagu nägime, arvavad Urali poolsed rahvad oma kul'i just vees olevat. Enne juba nimetasin, et Wiedemann Eestiski jõekullisid tunneb. Ta ei tea küll neist pikemalt rääkida, aga nii palju selgub, et neid vees asuvateks haldijateks tuleb lugeda. Ehk on jõekulli nimetuses nimele kaugemate rahvaste juures omane u ennast ometi alal hoidnud? Eesti kolli asupaiga kuulsime peale muu metsa ja vee olevat. Molmi saare ligidal olevat sügavat kohta meres hütatakse vahel Kolju h a u a k s. Näis, nagu tahaks nimi kuulutada, et sarnases paigas kolju, koll asumas. Sügav merekoht pakub veekollile kõige parema asukoha.

Kuusalus Jumida neemelt leidub üsna mere äärest suur kivivare, Koljuvare. Selsamal neemel Virveküla juures nimetatakse kõrgemat maanukka Koljunukaks. Koljunukal seisnud vanasti Kolju „kabel“, kuulus sinna viidud kahja poolest. Kahja annetati Koljutaadile, et see kalapüüdmist õnnistaks. Jumida elanikkudel esineb „Koljutaat“ mingisuguse haldijana, kel võimus ja meelevald mere üle ja seega kalu võib kalameeste võrku saata, aga ühtlasi kalameest kahju ja õnnetuse eest hoida. Koljutaat nuhelnud kudagi moodi alati kõiki neid, kes talle mitte ei ohverdanud, nii et igaüks sunnitud olnud oma andi Koljutaadile viima. Paljud palunud vanasti ühtlasi Kollitaadilt õnnistust. Jumida neeme elanikkude Kollitaadi auustamine tunnistab, et Kollitaati Kaleviks ega hiiuks ei või pidada, sest sellele ei ohverdatud ega kantud palveid ta ette. Koljuvare, Koljunukk, Koljuhaud võiksid küll Koljut vägimehe mõttes kujutada, aga Koljutaat sunnib meid vähemalt Jumida Koljule kõrgemast olemisest selestust otsima. Kolju esineb niisama kõrgemana olemisena kui koll.

Kol'ü, Kolju nimelisi kohti leidub mujalgi veel Eestis, näituseks Vigalas Kol'ü saun, Järvamaal isegi Kolli kõrts.

Koll langeb nende väheste kõrgemate olevuste kilda, kes Ühis-Soome ajast päritud, kes seega pikema ea poolest võib kiidelda kui suur hulk meie kõrgemaid olevusi. Palju viimseid on ainult Eestis olemas, palju Eestis ja Soomes, hoopis pisut aga, kes ühised kaugemate Soome-Ugri rah-

vastega. Paraku on pikk aeg ja haridus selle kõrgema olevuse nagu ööhämarusesse katnud, me ei seleta sellest olevusest enam midagi muud kui ebamäärase hirmu äratava tumeda kuju.

*

Soovitav oleks, kui keegi kolli kohta mingisuguseid, olgu ka realisi siin avaldamata teateid tunneb, need lahkesti üles tähendaks ja saadaks nende ridade kirjutaja kätte ainete täiendamiseks.

M. J. Eisen.

Loomad ja linnud Eesti muinasloos.

J. Ruus.

Kes meist ei mäletaks küll oma lapsepõlve east ja ajast, kui ta isa ehk ema, või vanaema põlve peal istus ja selle suust nii heameelega mõnda muistset juttu kuulas: kuningapoegadest ja kuningatütartest, hiigla elukatest, nõidadest ja tontidest, härjapõvelastest ja Kalevi sarnastest vägimeestest ning nende tegudest, kus mõnigi kord koguni linnukene puuoksalt või loomakene metsa paksustikust, põõsa alt, abitarvitajale tarka nõuu andnud ja inimesele hädas appi tulnud.

Kas lugu tõeste nõnda sündinud, või mitte sündinud, see oli kõrvaline asi; mida võimatamad juhtumised, mida luulelisem lugu, seda rohkem huvitust, seda lõbusam kuuljale. Alles eluaastate edasisammumisega kasvas inimesel mõtlemise jõud, edenes elutarkus: luuleilma asemele astus aegapidi igapäine kuiv ja kaine elutõde.

Just seesamasugune lugu nagu üksiku inimesega, avaldab ennast rahvaste eluloos, sest ka rahvastel on oma lapsepõlv, oma nooruseaeg, mehe-iga ja vananemine.

Ka rahvastegi noorusepõlves avaldab ennast elu ja ümberkaudus hoopis teises laadis ja teistsuguses ehtes ning värvis, kui vanemas eas. Inimene on usus ja arvamises, et terve loodus temaga kaasa tunneb, tema käekäigust osa võtab, isegi õiguse ja ülekohtu vahel inimese kombel vahet teeb ja nõrgemale poolele liiategemise korral abiks astub. Terve loodus on üleilmliste võimudega täidetud, kes sagedaste inimestega ühendusesse astuvad; loomad ja linnud mõistavad kõnelda, ja inimenegi võib iseäralistel kordadel ja tingimistel nende keele ära õppida ja nende käest mõnesugust tarkust omandada.

Niisugune aeg on omal ajal kõigil rahvastel olnud; seda näeme veel praeguse aja harimata rahvaste, seda näeme vanaaegse haritud kultuura-rahvaste ajaloos. Isegi piibliraamat toob meile juba oma esimeste lehekülgede peal seesuguseid pildikesi, kus inimene paradiisi-aias loodusega käsi käes elab, madu inimese viisil inimesega juttu ajab ning Jumal ise ja inglid inimestega nähtaval kujul läbi käivad — rääkimata omal ajal kõrgest haritud Kreeka rahvast, kelle luuleilm ja muinaslood veel tänapäevani oma huvitust ei ole kaotanud.

Igaühe rahva ennemuistsed jutud ja muinaslood annavad meile sellest selget tunnistust, kui üleüldiselt niisugune põhjusjoon kõikide rahvaste elust läbi käib; aga nagu igal rahval oma keel ja kombed elutarvituste ja olude ning ümbruse tõttu isesuguseks välja on arenenud, nõnda on ka nende lapsepõlve luuleilm igalühel isesuguseid kasvusid kasvatanud ja isesuguseid õisi ajanud, kui ka mõni üksik võsu vahest muistsel hallil ajal ühest ja sellest samast kün-
nust on võrsunud.

Nagu kõigil teistel rahvastel, on ka väikesel Eesti rahval oma nooriga olnud, mille lapsepõlve luuleilm sugugi nii tuim ja kuiv, eluta ning iluta ei ole olnud nagu seda kaua aega on arvatud; seda näitavad meile need määratud korjandused muinasaja mälestusi: muinasjutusid, lugusid ja rahvalaulusid, mida viimsel ajal nii rohkesti on kokku kogutud ja mis kordkorralt trüki abil päevavalgele ilmuvad. Palju enam saab ikka aegajalt selgemaks, et Eesti rahva lapsepõlv ja nooriga oma vaimuelu avalduste poolest auuga mõne suurema ja tähtsama rahvale kõrvale võib astuda ja mitte üksnes meile enestele, kui oma esivanemate järeltulijatele huvitust ei paku, vaid ka muude kultuurarahvaste silmas oma jagu tähelepanemist leiab.

Esimeses jones on meie vanavara: jutud, lood, laulud — muidugi kõige pealt meile enestele kõige tähtsamad, sest et meie nende abil oma minevikku ja oma esivanemate vaimuelu lähemalt tundma õpime. Sellepärast peaks igaühe eestlase esimene kohus olema niipalju kui see iganes võimalik on, käed adra külge panna ja omast kohast selle vanavara välja kaevamises ja korraldamises kuidagi kaasa avitada, olgu see kas tööjõuga või mõnel muul viisil, sest tööd on otsata palju, aga töötajaid vähe.

Eespool tähendasin, et ühe rahva noores eas inimene usus ja arvamises elab, et terve loodus temaga ühes tunneb, tema käekäigust osa võtab, loomad ja linnud kõnelda mõistavad jne.

Kui ühegi rahva kohta, siis maksavad need read just sõnasõnalt Eesti esivanemate usuliste arvamiste kohta.

Võtame mis tahtesuguse muinasjutu kogu kätte, siis kuuleme varsti, kuidas üks või teine loom või lind, kas isekeskis juttu ajanud, või tarbekorral inimesele head nõuu andnud.

Seal teeb karu põllumehega nurmevahi kaupa, siin ajab hunt karjakrantsiga sõbralikult juttu, kuna rebane kalakaupmeest tüssab ja hundile kümnesugust vigurit ja vingerpussi teeb. Kord annab väike siilike kangelasele, Kalevipojale, häda ajal head nõuu, teinekord mustlind ronk vaesele lapsele õpetust, kuidas vangist pääseda; isegi puude kohinal ja eluta loodusel on arukorral sõnad suus.

See kõik ei ole üksnes huvitav lugemise materjal „armsaks ajaviiteks“, ei, tal on koguni oma sügav sisu sees.

Ei ole ju tõelikult need teod loomade tehtud, ega nende kõned loomade ja lindude kõneldud. Neid on inimene loomadele ja lindudele külge luuletanud, sõnad ja õpetused neile suhu pannud, muidugi sellel viisil ja väärtuses, nagu tema enese tunded seda heaks pidasivad, tema enese tarkus seda tarvilise leidis olevat. Soolaks ei puudu nali ja pilgegi.

Seega on lood ja jutud oma-aja inimese seestpidine eluavaldu, meie esivanemate vaimuelu selge peegli-pilt, peegli-pilt nende mõtteviisist, tähelepanekutest, elutarkusest ja õiguse- ning kohusetundest. Sest ainult seda, mis inimene ise tundis, mis tale enesele omane oli, andis ta ka loomale või linnule tegutseda ja kõne läbi avaldada.

Kui neid loomade lugusid lähemalt tähele paned ja läbi uurid, siis peab sagedaste üsna imeks panema, kui teravalt meie esivanemad loodust on tähele pannud.

Võtame näituseks kõik muinaslugude sisu, mis rahva suus karu kohta liiguvad, kokku, siis näeme, et nad karu loomust väga hästi on tundnud ja temast enesele üleüldistes joontes koguni õige pildi maalinud; seesamane lugu on hundiga ja rebasega.

Hunti karuga võrreldes on nad selgusele jõudnud, et esimene teisest, kui küll nõrgem, siiski palju kavalam kiskja on. Sellele tarkusele on nad järgmistes kõnekäänudes lühikese ja kindla kuju andnud:

„Hundil ühe (kahe) mehe jõud, aga üheksa mehe aru“;

„Karul ühe mehe aru, aga üheksa mehe jõud!“

Varesest ja nugisest on üks vanasõna tekkinud:

„Vanal varese silmad, noorel nugise silmad!“

See tahab vististe ütelda, et noore silmad teravamini näevad, kui vanainimese silmad, seega peaks ka nugisel paremad silmad olema, kui varesel.

Asjalugu on see, et looduse uurijate teate järele (vrd. Brehm) nugisel tõeste väga hea ja terav nägemine on, vähemalt lähemas ümbruses, kuigi linnud (vares) kaugemale nägemises temast ette käivad. Seda, et nugisel hea nägemine, on meie esivanemad ometigi tähele pannud. Mikspärast ei ole nad nugise asemele koera või kassi võtnud, kes neile ju hoopis tuttavam oli ja lähemal seisis, kui nugis? Ei, nad olivad tähele pannud, et koeral ja kassil nägemine mitte terav ei ole.

Nõndasama võiksim e neist luulelistest, muinasjutulistest loomade tegudest ja tallitustest, kui neid sügavamalt uurime, selgeste näha, et meie esivanematel rohkeste elutarkust ja moraalist kohuse- ning õigusetunnet rinnus on pesitsenud. Töö kiidab tegijat.

Veel huvitavamaks läheks asi, kui neid lugusid teiste rahvaste omadega võrdlema hakkaksime, aga nii kaugele minna meie veel ei tarvitsegi, esiotsa oleks seegi suur samm edasi, kui meie omad loomadesse ja lindudesse puutuvad muinasjutud ja teated kõik täielikult kokku korjata ja korda seada suudaksime. Sellekohaseid aineid on rahva suus veel olemas, hulk on nendest juba kokku korjatud, jaolt ka trüki läbi avaldatud, iseäranis õp. Eiseni väljaannetes. Sellegi pärast on see material praegu veel nõnda laiali, et võimata on ühe ehk teise looma või linnu kohta üleüldist vaadet saada.

Paari aasta eest hakkasin ma seda materjaali natuke korraldama ja avaldasin ajalehtedes soovi, siia puutuvaid aineid veel korjata ja mulle kätte saata. Mõnesugust materjaali on mulle ka mõned kirjanduse sõbrad saatnud, aga seda on siiski veel õige vähe. Loomade: karu, hundi ja rebase kohta on materjal kaunis rohkearvuline, lindude üle juba vähevõitu ja taimedesse puutuvaid aineid koguni kasinaste. Sellepärast oleks küll soovida, et need saadetused veel edasi kestaks, iseäranis taimede ja lindude kohta, et neid trüki läbi viimaks raamatuna, korraldatud kujul avaldada võiks. Kui keegi veel vaevaks võtaks mulle sarnast materjaali saata, siis saab see tänuga vastu võetud. Adress: Väike Tartu uul. nr. 11, Tallinnas. —

(Järgneb.)

Kirjandusline ülevaade.

Arthur von Gleye, Kretische Studien I. Die Westfinnische Inschrift auf dem Diskus von Phaestos. Томскъ, 1912. 47 lk. + 2 tabelit.

Arthur von Gleye, Kretische Studien II. Die kretische Linienschrift „B“. Томскъ, 1914. 23 lk.

Minule on eelpool nimetatud 2 uurimise tööd saadetud, milles autor tõendada püüab, et pealkiri ühel vanal Kreeta diskosil, mida tänini ei ole mõistetud ära lugeda, Lääne mere Soome sugu, peaaesjalikult Eesti keeles kirjutatud olnud. Ta loeb kirjutuse läbi ja nimelt Eesti keeles. Õige küll, see Eesti keel tuletab mitmeti meie kõige uuemat „loodavat kirja-keelt“ meele, kuid saksakeelses tõlkes, mis juure lisatud, kõlab ta päris usaldustäratavalt. Olevat üks Eesti rahva laul. Võtame näituseks mõned read. „Kahu hapu ajab suvõ' — kahu, mõlaks ma põhõl'e — lada-kõrvalt, uduline hõl'g hakkab kange humada, — hõl'g hakkab.“ Saksa keele tõlgitakse see järgmiselt: Der Kahlfrost, der Böse, vertreibt den Sommer — der Kahlfrost. Rudern möchte ich nach Norden fort vom Liebchen. Das nebelfeuchte Stroh beginnt heftig zu rauschen jne. Kes Eesti keelt ei mõista, võiks arvata, et asi täitsa joones on. Diskose kiri on eestikeelne. Eesti keelist teksti lugedes jõuaksime otsusele, et meie „loodav keel“ sugugi noor ei ole, vaid juba 3500 aastat tagasi Kreeta saarel igapäine.

Kuid teise otsuse oleme sunnitud v. Gleye töö kohta andma, nii pea kui natukegi vaevaks võtame teaduslise mõõdupuuga tööd mõõta. Eesti keel ei ole ju vanem kui umbes 1600 aastat, ta tekkis 3—4 aastasajal pärast Kr., kus eestlased teistest Lääne mere Soome sugu rahvastest lahkudes Lääne mere randa asusivad; ka ühis-Soome keel ei ole vististe palju enne 500 aastat enne Kr. tekkinud. Selle vanaduseni, mis diskosel, umbes 1600 aastat enne Kr., ei saa meie ka ühis-Soome keelega ligi lähedalegi. Soome-Ugri ehk olgu siis Soome-Sürjani ajajärk võis 1600 enne Kr. olemas olla. Meie ei või siis, kui diskos tõeste meie esivanemate keeles oleks kirjutatud, sealt mitte praegust Eesti keelt otsida, mida sell ajal veel olemas ei olnud, vaid Soome-Ugri või Soome-Sürjani keele vormisid. See on raamatu kirjutaja esimene suur viga, mis sellelgi iseenesest arusaadav, kes keele teadust mitte õppinud ei ole ja kui v. Gleye sealt siiski Eesti keelt välja loeb, siis küll niisama nagu me Kesk-Afrika maa kaarti pealt loeme: Unjamvesi, Uha, Ugalla, Kajagga (Kajakka), Gungla (Kungla); või Jaapani kaardilt Tagamatsu (Taga-Matsi), Kanassava (Kanasaba), Sagara jne. Sellel teel edasi minnes, leiame muidugi, et prantslased puhtad eestlased on (kui ma ei eksi, tõendati seda ka kuskil, vist A. Grenzsteini poolt) ja et ülepea maailmas ainult eestlased elavadki. Ma ei taha ütelda, et von Gleye sedasama teed oma tõendustes käiks. Oluliselt palju vahet iga tahes ei ole. Võtame mõne näituse: hapu sõna on peale

1200 oma praeguse kuju saanud, Kr. sündimise ajal kõlas ta umbes „*hapon“, *hapan, Soome-Mordva ajal umbes *s a p a m a, *t s a p a m o, nõnda siis oli tal juba umb. 500 aastat enne Kr. *s a p a m — kuju. Oleks v. Gleye seda diskose pealt lugenud, siis oleks see juba meie huvitust äratanud, vorm „hapu“ ei suuda seda mitte. — „pjab“ loeb von Gleye. Umbes 3—4 aastasajal pidi see umbes „*ajapi“ kõlama. Ülepea on v. Gleyel rohke arvuliselt h : sid, mis alles Kristuse sündimise paigu endiste š, z, osalt s asemele tekkisivad. — Von Gleye toob oma tõenduste põhjenduseks muu seas seda, et sõnad lind linnu ja linn linn a, ühekõlalised on, niisama kala, kald gen. kalla, kallas, ja seletab selle ühekõlasuse abil kirjas leiduvaid kirjamärkisid. Aga sõna linn oli ühis-Soome ajal, s. o. jällegi Kr. sündimise ajal *lidna, niisama vist ka Eestiski veel hili-sematel aegadel, vrd. Hupeli sõnaraamatus „Stadt lin, r. litn selt. r (-harva, Tallinna murdes), nii ei kõlanud ta sugugi nagu lind, linnu Sõna kald, kallas jne. on umb. Kr. s. paigu vana-germania keeltest ainatud, (vrdl. Setälä, S. Ugri Seltsi ajakiri XXIII lk. 35 ja ed.) ei võinud siis 1600 enne Kr. meie esivanemate keeles sugugi olla. Niisama nõrgal jalal seisavad ka kõik teised v. Gleye tõendused. Meie ei saa tunnistada, et v. Gleye kirja õigete oleks ära lugenud ja et meie esivanemad sellesse mingit jälge enestest oleksivad jätnud.

* * *

„Keeleline kuukiri“ nr. 1 ja 2. Toimetaja ja väljaandja Joh. Aavik. Nii on uue ajakirja nimi, mida rõõmuga tervitada võiks, kui ta mitte nii suur . . . unistus, või jälle küsimisemärk ei oleks. Toimetaja sõnade järke olevat uue ajakirja siht ja ülesanne — „Eestikeele kõigekülgne teaduslik uurimine ja kirjanduslik arendamine“ (autori arvendus). See ülesanne ja siht oleneb J. Aaviku arvates järgmistest asjaoludest: „Keegi, aga absoluutselt mitte keegi ei oska meie kirjakeelt korrektilt ja vigadeta kirjutada (autori arvendus); nii väga kui ta seda katsukaks sel lihtsal põhjusel, et meil seda korrektilt kirjakeelt veel ei ole“ . . . „See vaja alles luua, et tulevasel emakeelsel koolil oleks, mida õpetada.“ „Keelises kuukirjas“ „ei lepita siis mitte üksi juba olevate vormide lihtsa korraldamisega käesolevas kirjakeeles, vaid püütakse ka enam-vähem kuugemale ulatavaid muutusi ette võtta, mõndagi vana ümber lükata ja selle asemele uut paremat panna, olgugi et sellega seniseid harjumusi hävitatakse ja keele mingisugune ajutine segadus tuuakse. Kuid keel ei ole peaaegu mitte ainult korraldama, vaid ka parandama ja suurtsugustama. Praegu on seks kõige kohasem aeg: Kümne-kõheksümne aasta pärast, siis kui keel juba enam on jõudnud kivineda ja tarduda oma vormides rohke tarvituse tõttu, saab see olema palju raskem peaaegu võimatu. Tegugem seepärast rauda, kuni ta kuum on!“ Nii hra Aavik.

Et „keele kõigekülgsel teaduslikul uurimisel“ niisuguse „keele parandamise ja suurtsugustamise“ juures midagi peale hakata ei ole, on

vist igal ühel iseenesest selge. Teadusline uurimine võib küll seletada, missugused keelekujud olemas ja kudas nad on tekkinud. Aga nagu arsti-teadus ei mõista inimese peaju suurtsugustada, nii ei mõista ka keele-teadus keele suurtsugustamisega midagi peale hakata. See on ja jääb diletantide (asjaarmastajate) tööpõlluks. Aga see „kõige külgne teaduslik uurimine“ on vist ise hoopis kogemata kirja sattunud, vähemalt käesolevas kaksiknumbris kuuleme temast armetult vähe.

Kuid liigutav on see teadmise puudus, mis meie tänise keele olemas-olemise kohta eelpool välja kirjutatud ridades ilmub. „Korrekti kirjakeelt ei ole,“ see vaja alles luua, et tulevasel emakeelsel („Joh. Aaviku-keelsel“) koolil oleks, mida õpetada“. Eestlased on tänini puhtad hotentotid olnud, kellel kirjakeel puudus; mina, Joh. Aavik ise, loon teile omast armust keele, mis mitte ainult korraldatud, vaid ka parandatud ja suurtsugustatud on. Paarikümne aasta pärast on minu keel juba kivinenud ja tardunud, terve Eestimaa kõneleb ainult veel seda minu loodud keelt. See on juba nii sisse juurdunud, et teda siis enam edasi suurtsugustada ei saa. Vaesed Eesti hotentotid! Missugune õnn ootab teid! jne. jne. jne.

See oleks tõeste . . . suur unistus! Ja siis ei puuduks asjal oma luuleline väärtus. Sarnane vägev luulelend kõneleks selle poolt, et Joh. Aavik ühel ilusal päeval meile suurepärase romaani või luuletuste kogu kingib, mis Kreutzwaldid ja Koidulad hoopis varju jätab ja meid „kulturi-rahvastega“ ühe astme peale seab. See oleks tõesti midagi.

Või on see õige proosaline küsimise märk. Tuleb meeles, kuidas 25 aastat tagasi lehed, kes vee peal tahtsivad ujuda, just nendesamade sõnadega, mida J. Aavik nüüd tarvitab, tõendasivad, et Eesti keel „on vaene ja ta on harimata. Sagedasti kõige tarvilisemad sõnad tal puuduvad asjade ja aadete jaoks, mida haritud inimesel tarve on nimetada.“ Nii kirjutati tõesti 25 aastat tagasi, koguni sõnad järjestati sellesamas mur-rakus, aga Aavik muidugi seda ei usu, sest Eesti keel algab ju tema teada alles Aaviku kirjutustega, mis kõigest paar aastat vanad on . . . Hea on, kui inimene eilist päeva ei mäleta.

Et sarnased unistused või küsimise märgid praegu olevates Eesti lehtedes hõlpsasti ruumi ei leia, on aru saadav. Meie lehtede toimetustes ei taha praegusel ajal mehi leiduda, kes nii kerge südamega Eesti keele Joh. Aaviku ja kompanii keele vastu ümber vahetaksivad. Siit ka tarvis „keelelist kuukirja“ elule kutsuda.

„Keelelise kuukirja“ unistustest või küsimisemärkidest, kõigest sellest uuest hotentottide keele sodist lähme tulevikus sõnalausumata mööda. See ei keela meid muidugi iga tõsist kirjutust, mis seal vahel sekka vististi ka ruumi leiab, „Eesti Kirjanduse“ lugejatele teatamast. Kõik, mis seal vahest Eesti keele selgitamiseks, korraldamiseks ja edendamiseks leidub, on meie poolt alati tervitatud, „Joh. Aaviku uue keelega“ ei ole meil mingit lusti rohkem tegemist teha.

J. Jõgewer.

* * *

J. A. Normann: Jõulupuu all. Laste jõulumäng lauludega. H. Leokese kirjastus, 16 lhk., hind 15 kop. Tegelased: Jõulutaat, ingel ja seitse last.

J. Normann-Põhjalane: Armsal õhtul. Laste jõulumäng lauludega. Seesama kirjastus. 19 lhk., hind 20 kop. Tegelased: Lumehelbeke, Jääkilluke, Kuuseoksake, Jõulutäht, Talvetaat, Vallatus, lapsed.

Kuigi mõlemil neil töökestel suuremat kirjanduslist väärtust mitte ei ole, aga kes teab, kui suur puudus meil väikestest asjakestest on, mis koolipidudel, nagu kooli jõulupuu all, ilma suuremate raskusteta sündsad etendada, see lepib nendegi kahe väikese töökesega päris hästi, olgugi, et mõlemad liig kergest käiksest visatud on.

A. Kitzberg.

* * *

Rudyard Kipling, Tublid meremehed. J. Ploompuu kirj. Tallinnas. A. Pert'i trükk, 1914. 186 lhk. Hind 80 kop.

Sven Elvestad, Raudnanker. Kriminal-roman. J. Ploompuu kirjastus, Tallinnas. Eesti keelde R. H. Pert'i trükk Tallinnas. 158 lhk. 8. Hind 75 kop.

Anatole France, Jutud II. Tõlkinud Joh. Audova. Osäühisus „Noor-Eesti kirjastus.“ Tartus. („Noor-Eesti“ Rahvaraamatud nr. 5), J. Mällo trükk, Tartus. 48 lhk. Hind 10 kop.

Leo Tolstoi, Ivan Iljitschi surm. Vene keelest tõlkinud A. H. Tammsaare. Osäühisus „Noor-Eesti kirjastus.“ Tartus („Noor-Eesti“ Rahvaraamatud nr. 6—7). J. Mällo trükk, Tartus. 78 lhk. Hind 20 kop.

„Tublid meremehed“ on tähtsa Inglis kirjaniku R. Kiplingi töö. Ehk küll tõlge ja trükk igast arvustusest alamal seisavad, nagu kahjuks Ploompuu väljaannetes tihti, ja segase trüki ja viletsa tõlkekeele pärast jutu sisu ainult umbkaudu aimata võimalik, on kirjaniku mõju ometi veel nii suur, et kirjeldatavad olud kaunis elavalt silma ette tekivad. Lugu kirjeldab kalapüüdjate elu Atlandi okeanis Põhja-Amerika rannamail ja oleks soovitamise väärt raamat, kui eelnimetatud puudused teda võimatumaks ei teeks.

„Raudnanker“ on rahuloldavas tõlkes olemas, selle eest on jutt ise ilma väärtuseta kriminalpahn. Jutu väga peenetundeline ja luulelik „mina“ on ise mõrtsukas, ja salapolitseinik sunnib teda kuritegu üles tunnistama abinõude varal, millega iga ühte, ka kõige ilmsüütamat inimest võimalik oleks niikaugale viia, et ta ükskõik missugust kuritegu oma turja peale võtab: uneta ööd, närvide rikkesse ajamine, tondid ja kodukäijad, järeleluuramine igal sammul. Oleks jutu „Mina“ ilma süüta, tunnistaks ta ennast ainult tema vastu tarvitusele võetud

abinõude põhjal süüdlaseks, siis oleks jutul vähemalt oma mõte, praegusel kujul on ta aga turupahn, mille kohta pikem arvustus ainult ajaraisk oleks.

Anatole France Jutud ilmus „Noor-Eesti“ poolt plaanitud odavate rahvaraamatute kogus, mille iga number 10 kop. maksab. Eelmiste numbrite all ilmusid: 1. Juhan Liiv, Valitud jutud; 2. Gustav Suits, Elu tuli; 3. Anatole France, Jutud I; 4. Jakob Schaffner, Raudne väärjumal. Nii rõõmustav kui sarnase kogu väljaandmise mõte iseenesest ka on, — umbes nagu tuttav Saksa Reclami kirjastus, kes sellel teel terve maailma kirjanduse paremad tööd Saksa lugejale päris naeru väärt odava hinnaga on kätte toimetanud ja tänini peale 5000 numbri juba välja annud, — ei ole nende ridade kirjutajal ometigi kuigi palju usku selle kohta, et „Noor-Eesti“ ettevõtte esimestest paaristkümnest numbrist kaugemale jõuab. Ettevõtte ei ole nähtavasti mitte nõnda alustatud, et ta elujõuline oleks. Reclam annab 10 kop. eest peaaegu kolmkorda nii palju, olgugi, et meil lugejate arv siin juures väga tähtis on, kuna Reclam korraga kümned tuhanded trükkida võib, Eesti keeles aga üle paari tuhande eksemplaari naljalt trükkida ei tohi. Ma arvan aga, et 10 kopikuline number ennast veel ära tasub, kui ta poole suurem, või ütleme vähemalt 64 lhk. suur o.s. Pea asi on aga esimeste numbrite väljavalik. See on tihti otsustav. Ma ei taha midagi Liivi ja Suitsu vastu ütelda. Miks aga siin Schaffner ja France esimeses reas peavad seisma, on mul hoopis arusaamata. Vastuvaidlemata on France suur kirjanik, kuid suuri kirjanikka on väga palju ja ühe ja sellisama suure kirjaniku tööd on ka väga mitmeväärtuslised. Ma ei jaksa mõista, mida pakuvad eestlasele, kes legendaid või vagu juttusid pühade inimeste elust vahest elu sees lugenudki ei ole, need neli või viis vagade juttude pilkamist, mis praegu arvustatava raamatu sisu täidavad. Katoliku usku prantslastele, kellele kõike sugu pühasid jutukesi kiriku poolt ette tuuakse, võib nende pilkamine oma kohal olla. Peale pilkamise ei paku nad õieti mitte midagi. Kahtlen, kas nooruski neist mõistab lugu pidada. Meil puudub nendest arusaamiseks pind. Kui tõeste tahetakse kogule lugejaid võita, siis peab kirjanduslise maitse kõrval, vähemalt algusel, ka äriline arusaamine selle kohta, mis läheb ja mis mitte ei lähe, tingimata kaastegev olema. Kui sarnaseid töid, olgu nad kui suurte kirjanikkude omad, veel rohkem ilmub, siis on plaanitud kogu päevad loetud. Õpitagu Reclamilt, Tema esimene ja teine number olid Goethe Faust, I-se järgu maailma kirjanduse toode oma sisemise väärtuse poolest, ühtlasi aga sakslasele I-se järgu ärilise tähtsusega, kuna iga sakslane juba omale auuasjaks peab Goethe Fausti, olgugi Reclami väljaandes, omandada. Tõsi, meil on raske sarnaseid töid leida, millel suur kirjandusline ja ühtlasi ka äriline tähtsus oleks. Aga eestlane loeb heameelega romaanisid. Võiks suurte kirjanikkude sarnaseid töid tuua, mitu numbrit ühendades. Ma kardan, mul puudub usk, et Noor-Eesti kiiduväärt ettevõtte, sellel kujul, kudas ta alustatud, elujõuline oleks. Tööde väljava-

likul on e i t a v maitse ülearu ette tunginud, äriosavus tööde väljavallikul puudub. — Vähem tähtis vahest on, et nimi „Rahvaraamatud“ ka mitte õnnelikult valitud ei ole. See nimi võib oma kohal olla suurte rahvaste juures, kus ülemad kümnetuhat endid teistsugusema kirjanduse väärt loevad, alamate kihtidele aga rahvaraamatute nime all midagi nipet-näpet, midagi ära kärbitud sellest pakuvad, et „rumalat rahvast“, kellel omal arvustamise jõud puuduvat, „headuse ja vooruse teel“ hoida. Meil on sarnane vahe-tegemine liig varane, meie kümnetuhat puuduvad veel, kõik meie kirjan-dus, välja arvatud vahest tuleviku-keel, on ühe ja selle sama „rahva“ jaoks määratud. Mis tarvis siis see halvamaitseline vahe-tegemine, mis iga tahes küll mitte „Noor-Eesti“ algatus ei ole, vaid ka mujal Eestis oma nina püüab püsti ajada.

Leo Tolstoi „Ivan Iljitschi surm“ on selle sama kogu 6. ja 7. anne. See number on iga tahes hästi valitud, aga mitte ainult seda, ta on ka hästi tõlgitud, mis meil haruldane asi on. Tõlkija on küll üks meie praeguse aja parematest kirjanikkudest, aga väga tihti tõlgivad meie paremadki kirjanikud armetumalt. Tammsaare töö on eeskujuline. Üks ainus asi torkas alguses mõni kord silma. See on meie tuleviku keele edendajate d a a m d a a m i jne. Eesti keeles on selle jaoks oma sõna olemas „naisterahvas.“ Uue keele meeste töödes, kus iga rida „daamidest“ ja sarnastest võõrastest asjadest kubiseb, ei tee midagi, kas seal üks „daam“ rohkem on või vähem. Kui aga ilusa Eesti keele sekka, nagu Tammsaare tõlge on, korraga „daamid“ enna-st segavad, siis on see kõrvale haavav. Õnneks ei tule neid seal palju ette.

Keel ja kiri.

Mis me tahame.

Selle pealkirja all tahab „Eesti Kirjandus“ aegajalt pikemaid ja lühemaid märkusi, seletusi, küsimisi ja vastuseid tuua, mis Eesti keele edasiarendamisesse puutuvad. Et elav keel edenema peab, täielikumaks, korraldamaks, kindlamaks, selle kohta ei kahitle vist keegi. Ei või ka salata, et meil oma keele ja tema käekäigu vastu elavat huvi ei pändu. Tähtsal mõõdul on seda huvi viimastel aastatel meie keele-teadlaste noorem põlv, esotsas Joh. Aavik, õhutanud ja elustanud. Ka selle kohta ei ole vistist kahte mõtet olemas. Teine küsimus on aga, kas me kõike seda vastu võime ja tohime võt'a, mis ühelt või teiselt poolt keeleedendamise otstarbega arvatakse tarvis olevat soovitada. Selle poolest on lahkiminekud iga tahes õige suured, nõnda et „noored“ on paremaks arvanud, oma keeleliste ettepanekute jaoks uut lehte „Kelelist Kuu'irja“ elusse kutsuda, kuna „Eesti Kirjandus“ nendele liig alalhoidja näeb olevat ja osalt ka tõesti rohkem alalhoidja on, kui „noortel“ armas. Mina ei näe selles erandmises mingit pahia. Las mõtted pörkavad kokku, selginevad vaidluste abil. Seda parem on asjale enesele, s o. Eesti keele edasiarenemisele. Mõnigi uisapäisa tehtud samm, mida

pärast kahetsema peaks, võib nõnda tegemata jääda. Esimene asi, mis uue keelise ajakirja väljaandmine enesega paratamata ühes toob, on oma seisukoha kindlaks määramine, nii ühelt kui teiselt poolt. Nii palju kui ma „noorte“ kirjutustest, mis tänini avaldatud ja mis hr. J. Aaviku poolt „Keelises Kuukirjas“ tähendatud lahkuminekutele hr. Aaviku ja „E. Kirj.“ vahel ka otsekoheks põhjuseks on olnud, on järgmine vaade asja peale: Eestlastel on tänini kirjakeel puudunud, meie, „noored“, tahame seda luua, aga „vanad“ ei lase. Sellest Eesti „kirjakeele loomise“ põhjusemõttest välja minnes on lubatud iga abinõuu tarvitada, et tulevane Eesti kirjakeel kõikide nõudmistele kohane saaks. Lause-ehitus laenatakse venetatud Karjalast, Soome sõnad moonutatakse ümber nõnda et eestlane neid välja ütelda oskaks ja seatakse „loodava kirjakeele“ aluseks. Kui lugejad sarnaselt saadud „kirjakeelt“ ei mõista, siis peavad nad seda õppima. Ka teiste rahvaste juures õpitavat koolides kirjakeelt mõistma, miks miite eestlaste juures. — Võimalik on, et „noored“ seda kujukust mitte õigeks ei tunnista. Igatahes paistab aga asi nii välja ja „Keelise Kuukirja“ 1-s numbris kõneleb hr. Aavik ise mitmel puhul „loodavast kirjakeelest“. On minu arusaamine nende püüdmistest puudulik, siis vormuleerigu nad ise neid õigesti. Meil ei ole midagi põhjust nende õigeid tahtmisi kudagi ümber moonutada, kui nad neid selgesti välja ütlevad.

Ja mida tahame siis meie? Missugune on meie seisukoht Eesti kirjakeele edasiarendamise asjas?

Keel ei ole mitte iseenese pärast olemas, keele ainuke ülesanne on ühe inimese mõtteid teisele edasi anda, sündigu see suusõnal ehk kirjalikult. Mida kindlamal ja selgemal kujul ja mida väiksema vaevaga keel võimalust annab oma mõtteid teistele inimestele edasi anda, seda parem on keel. See maksab nii hästi terve keele ehituse kui ka üksikute sõnade ja sõnakujude kohta. Sellest järgneb, et meie oleva kirjakeele täiel jõuul maksvaks tunnistame ja uue kirjakeele loomise mõtte igal pool, kus see esile tikub, tagasi tõrjume, olgu see „loodav kirjakeel“ nii ilus, kindel ja korralik kui tahes. Ta on praegu vähem arusaadav, kui tarvitusel olev kirjakeel, ja kui ta tulevikus ka mõnda head tötabki siis peab ta enne ära õpitud saama, nagu võõras keel. Seal oleks siis juba kasulikum otsekohe mõni võõras keel võtta; ta oleks vast õlge väiksel mõõdul raskem ära õppida, kui „uus Eesti“ keel, selle eest tooks ta aga suure kirjanduse kaasa, mida „uuel Eesti“ keelele ülepea pakkuda ei ole. Aga nagu ainult üksikud võõra keele ära õpivad, niisama õpivad ka ikkagi ainult üksikud „uue Eesti“ keele ära. Suur kogu peab tänise kirjakeelega rahule jääma. Selle suure koguga ühes jääme ka meie tänise kirjakeele juure ja katsume teda nii palju kui võimalik mõtete avaldamise jaoks painduvaks teha. Meie esimene nõudmine keelelt on siis, et ta arusaadav oleks. Ei täida ta seda nõudmist, siis ei ole meie temaga rahul. — Nagu me terve „uue keele loomise“ mõtte tingimata tagasi tõrjume, niisama tingimata tõrjume meie ka uute sõnakujude

loomise tagasi, nõnda siis niisugused vormid, nagu „seltse“, „emi“, „kuid“ — „seltsa“, „emasid“, „kuusid“ asemel. Kui niisugused uued, sõnakujud, kus neid mitte üleliia palju kõrvu ei ole kuhjatud, küll üleüldise arusaamist mitte võimatumaks ei tee, siis tõmbavad nad ometi lugeja tähelepanemise mõtte juurest uue, enne harjumata sõnakuju juure ära. Keel peab aga mõtte võimalikult väikese vaevaga edasi andma. Kõige pahem lugu niisuguste oma loodud sõnakujudega on aga see, et kui oleva kirjakeele juure tahetakse jääda, nemad siia kudagi ei juurdu. Selle poolest on hoopis uuesti loodav kirjakeel palju paremal järjel. Kuna seal kõik kunstlik on ja õpitud peab saama, ei torka uuesti loodud sõnakujud seal kudagi silma. Seal on nad omal kohal, mitte aga olevas kirjakeeles. Nõnda on 40 aastat vormisid „istusivad, lugesivad“ kirjakeelele kaela sunnitud, õigete istusid, lugesid asemel. Nad ei ole tänapäevani kirjakeeles omaseks saanud ja kipuvad viimasel ajal jälle kaduma. Et vormidega „seltse“, „emi“, „kuid“ tulevikus sedasama sünnib, on kindel. Nende sissetoomine oleks siis sedasama, mis sõelaga vett vedada. Meie ei pane edasiarendatava keele aluseks mingisugust kunstlist põhjusemõtet, ei iludusetunnet, ei, minu poolest, omapärasustki, vaid olemasoleva kõnekeele. Meie esimene küsimine iga soovitatava keelelise uuenduse juures on: kas nõnda kõneldakse.

Niikaugale oleme meie kindlasti alalhoidjad, kui tahetakse, vana-meelised keele asjus. Aga ka ainult nii kaugale. Siit edasi on lai tee veel olemas keelelisi uuendusi ette võtta. Praegu ei taha ma siin kõiki võimalusi sugugi üles lugeda. Ma nimetaksin praegu ainult järgmised kolm suurt töövälja sellel alal.

1) Palju raskusi sünnitab küsimine, mida tuleb normal-kõnekeeleks pidada. Harilik linnalaste keel ei tohi endale seda auu nõuda. Haritlaste perekondades tarvitata keel oleks tähelepandav, kui meie haritlaste perekonnad, kus Eesti keel tarvitusel, mitte nii vähearvulised ja üliinõured ei oleks. Rahva keel laguneb suure hulka murretesse, mis mitte kõik ühesuguse õigusega nõuda ei tohi, et neid kirjakeele lastaks. Siin peab väljavalik sündima, enamiste iga üksiku juhtumise puhul. Kahjuks tunneme meie oma keele murdeid armetu vähe. Ainult Kodavere murre on Keltunenil poolt põhjalikult läbi uuritud. Teiste murrete kohta peame läbistikkude sellega leppima, mis Wiedemann 40 aastat tagasi nende üle kirjutas. Siin oleks murrete tundjatel hea juhtumine oma teadmisi ka teistele edasi anda ja „Eesti Kirj.“ toimetuses oleks väga tänulik, kui nad siin oma teadmisi ja arvamisi nendele tuntud murrete ja kirjakeele vahekorra kohta avaldaksivad.

2) Sõnad, sõnakujud, kõnekäänud, mis kirjakeeles juba leiduvad, ei tohi murde omade vastu mitte ümber vahetatud saada; murretest tohib ainult seda võtta, mis kirjakeeles puudub. Seesama maksab ka laenude kohta teistest keeltest. Siingi läheme meie põhjalikult lahku uue keele loojatelt, kes kirjakeelest kõik sõnad, mis neil ühel või teisel põhjusel

ei meeldi, välja tahaksivad heita ja murretest, kõige sagedamine aga Soome keelest teised asemele tuua. Meie tõrjume loobuma, pigemine, ühing, Leedu keelest laenatud nauding tagasi, sest et meil sellekohased omad sõnad lahkuma, ennemine, ühisus, varandus juba olemas on. — See ei tähenda aga kaugeltki mitte, et meie üle pea uute sõnade vastu oleksime. Üleüldine rahvaste ja ka Eesti rahva edenemine tekitab alatasa uusi mõtteid, mille väljütlemiseks olevas sõnavaras kohalisi sõnu ei leidu. Uute mõtete tekkimine maailmas ei sünni nii ruttu, et seal silmapaistvat puudust sõnadest tuleks. Üks või paar uut sõna aasta jooksul ära õppida, seda ei märgatagi. Nii edenevad tasahiljukesi, ilma järskude hüpeteta kultuura keeled. Eesti keelega on lugu teine. Hariduslistest varandustest on Eesti keeles ainult mõni raasuke veel välja üteldud. Uusi mõisteid tuleb kultuura rahvaste poolt, kus need aastasadade töö villi on, nii palju vahest iga päev juure, kui mujal terve aasta kohta. Et keel siin hädasse ei jääks, peab muidugi sõnu laenama, nagu mõisteid laenatakse, sündigu nüüd need laenud murretest, ehk teistest keeltest ehk olgu nad uudissünnitused. Kuid sõna tuleb laenata kindlas tähenduses, tema täpisepealne tähendus peab lugejal teada olema. Ka siin läheme meie ühest osast uue keele loojatest lahku, kelle arvates sellest küll on, kui nad uue sõna annavad, tema tähenduse aga andmata jätavad, selles lootuses, et lugeja isegi viimaks pika peale aru saab, mida sõna peab tähendama. Meie arvame: mõiste, mille jaoks uus, tänini puuduv sõna luuakse ehk laenatakse, olgu ise kõige pealt ära präziseeritud, tema tähendus kindlaks määratud ja siis antagu temale kohane nimi s. o. sõna.

3) Meie olevas kirjakeeles eneses on suur hulk kaksikvormisid ühes ja sellesamas tähenduses. Sarnased ühe ja sama tähendusega kaksikvormid on keelel nagu kammitsad jalas. Niisugused on: vankrit ja vankert; puude ja puie ja puide; keele, keelde; siniseid, sinisid; jalutumaid, jalutuid jne. Nendest tuleb teine välja tõrjuda, kumb, ei ole igakord mitte esimesest silmapilgust selge. — Meie sõnade kokku- ja lahku- kirjutamises valitseb täieline korralagedus. Siin peaksivad kõige pealt juhtnöörid üles seatama.

Nii on meil keele edendamiseks tungivat tarvitust ja võimalusi küllalt, ilma et me aga mingit tarvidust või võimalust näeksime tänist keelt kõrvale heita ja uute meestega uut keelt looma hakata, kuigi meid sellepärast vanameelseteks nimetataks. Uue keele loomise mõte on sealt-samast tulnud, kust mõni aeg tagasi hüüdsõna „vanu ebajumalaid“, s. o. Eesti täniseid kirjanikka ümber lükata, olemataks tunnistada. Allikas on silmapaistev. Koolides ei ole Eesti keelest ja kirjandusest midagi kuulnud. Pärast kooli lõppu taheti aga Eesti kirjanikuks saada. Loeti mõnda, mis kätte juhtus, endistest kirjanikkudest, tehti otsus, et nad kaugele taha nendest jäävad, kellega ennast koolis tutvustatud, et nad ülepea uuema Europa haridusega inimese kohased ei ole. Oludest, milles need tööd sündisivad, rahva hariduse järgust, kellele nad kirjutatud olivad, ei olnud

aimu. Pahandati, et üks Jannsen labaseid, pealiskaudseid jutukesi kirjutas ja mitte inimestele, kes vaevalt tähti mõistsivad, kõiki uue aja sümbolistlisi ja dekadentlisi tarkusi ei pakkunud. Nagu tänist kirjandust mitteleolevaks hakati tunnistama, nii tehti seda ka tänise kirjakeelega. „Eestlastel ei ole tänini kirjakeelt olnud“, see on lause, mida jutuajamises uue keele loojatega juba ammu võis kuulda. Nüüd on see lause trükkis Joh. Aaviku poolt otse kohe välja üteldud, (vrd. Keel. Kuukiri nr. 1—2 lk. 2). Eesti kirjakeele ja Eesti kirjanduse esimesed vaod olevat alles mõne viimase aasta jooksul aetud. Seda, mis varem tehtud, olevat ränk eksitus Eesti kirjanduseks ja kirjakeeleks pidada ja koolides õpetada. Ainult purutagurlased võivat sellega toime saada. Selles on hulk enda ülistamist „noorte“ poolt, kelle hulgas aga ka „vanu“ ei puudu; enesest lugupidamine ja enda ülistamine on tihti üsna head asjad; aga siin on vahest veel rohkem asjatundmise puudust, arusaamise puudust neist võitlustest, sellest vaevast ja tööst, mis varemine on tehtud. Puudub lugupidamine ja armastus mineviku vastu. See minevik ei kõnele ju meie praegusele euroopastatud haritlasele midagi, on temale täitsa arusaamata ja võõras. Haridusliste ainete hulgas, mis ta on kooli põlves omandanud, ei ole kibetki Eesti vaimlistest võitlustest, ta ei ole neist midagi kuulnud. Arusaavad, et ta seda siis ka citab.

Ma palun siit mitte mingit isiklisi tähendusi kellegi kohta otsida. Ei taha ma kellegile midagi ette heita. Meie olud on juba niisugused. Iga uus põlv arvab, et tema alles tööd alustab, sest et tal võimalus puudub ennast sellega tutvustada, mis enne on tehtud.

J. Jõgewer.

Nõnda nimetatud „lühikesed“ ja „pikad“ paljuse osastavad.

maid; teesid ja teid; kuusid ja kuid; seltsisid, seltsa ja seltse; aukusid, auka ja auke, emasid ja emi jne.

Üks kõige raskematest muutevormidest Eesti keeles on alati palju osastav olnud. Nii lihtne kui ta kord muiste, Ühis-Soome ajal oli ja Soome keeles õieti, Eesti keelega võrreldes, praegugi on, on ta Eesti keeles üliväga mitmesopiliselt muutunud. Meie uue keele loojad on omalt poolt veel terve rea uusi soppisid ja sopikesi juure toonud, muidugi selles kõige paremas arvamises, et just nende soovitatud vormid läbi lähevad ja kõik endised ära unustatakse. Selle tõttu on aga lugu niisuguseks kujunenud, et enam ei juleta palju osastavaid tarvitada. Võib kergesti ilma oma süüta tagurlase nime ära teenida. Kudas oleks siin võimalik selgusele saada. Ka siis kui me luuletatud sõnakujud nagu seltse, emi, kuid, auke ilma jututa tagasi tõrjume, jääb mitmekesisust veel küllalt. Siin on ainuke abinõuu selgusele jõuda see, et me katsume järele vaadata, kudas praegune kirju seisukord tekkinud on.

Nagu juba nimetatud oli Ühis-Soome ajal seisukord võrdlemisi lihtne. Sõnale (sõna tüvele) lisati paljust tähendav märk -i otsa ja sellele

järgnes osastava muutelõpp -da. Oma konksud olivad aga asjal juba siis sees, sest et eelpool nimetatud -i- mitte iga häälikut enda ees ei sällinud; -e kadus tema ees ära: *inimese + i > inimes-i; nüsama kadus -ä: *metsäi > metsi; -a muutus tihti -o-ks, millest oma korda Eestis -u sai: *jalga + i > *jalgo + i > jalgu, pikast vokaalist sai lühikene vokaal: maa + i - da > ma-i - da. Suurtes joontes on Soome keel sarnase palj. osastava alal hoidnud. Niisama ka Eesti keel, kuid ainult ühes osas sõnades, läbistikku mitmesilbilistes. Teisiti oli lugu ühesilbilistega.

Sõnu lühendades, mis Eesti keelele, Soome keelega võrreldes, just iseloomuline, sattus keel ühesilbiliste juures paljuse osastavais väga mitmesuguse väljanägemisega sõnakujude juure, vrđl. näit. otse, järvi, vendi, laudu, paata. Nähtavasti oli keeletarvitajal eneselgi raske meeles pidada, missuguse lõpu ta ühele või teisele sõnale peab andma, kui sõna mitte kõige igapäisemate hulgast ei olnud, niisuguste nagu kala — kalu, kana — kanu, muna — mune, lehm — lehmia ja sellesarnased. Seal leidis keel väga lihtsa abinõuu, millel ainult see puudus on, et ta meie keeleuendajatele ei meeldi. Laenati nimelt ühelt teiselt sõnade liigilt silp -si- (sellest mõni teine kord), ja võeti see -si- endise -i- asemel paljuse märgiks. Kasu oli see, et -si- eel olevaid häälikuid sugugi muuta ei tarvitsenud. Vaja oli ainult sõna raskele kujule -si- ja osastava lõpp -d otsa lisada ja igast ühesilbilisest sõnast oli silmapilk ilma eksimata paljuse osastav käes: väge-si-d, vaba-si-d, ema-si-d, auku-si-d. Kaugelt suuremal hulgal sõnadel tõrjus -si- osastava endise -i- välja. Vanad kujud, niisugused nagu *em-i, *kuid, *vabu surivad, ja ainult meie uue keele loojad tahavad surnuluudele uueste elu sisse puhuda, mis küll vist asjata katse on. Kuna ühel osal sõnadel vanad i-lised osastavad täitsa välja surivad, on nad teisel osal suremisel: järve-sid ja järvi-i, luhta-si-d ja luhti, ja ainult väga väikesel arvul ühesilbilistel sõnadel on i-line vorm veel ainuüksi tarvitusel: ma-i-d, puid, sõnu, mune, kanu, kalu jne.

Niisugune on suurtes joontes palj. osastava tekkimine praeguses Eesti keeles. Vaatame nüüd natuke üksikasjalisemalt praeguste olude peale selles järjekorras, mis minu „Käänamise ja pööramise tabelites“ tarvitatud.

I. Nimetav ühesilbiline.

A. Omastav ka ühesilbiline. a) Nimetava lõpul vokaal. Üleüldine reegel: Paljuse osastavas on -si-d: vöö-si-d, jää-si-d, pii-si-d, kuu-si-d jne.; kuuel sõnal on ainult i-line palj. osastav tarvitav, kuna -si-lise tarvitamine viiga on: maa: ma-i-d, pea: pä-i-d, puu: pu-i-d, luu: lu-i-d, hea: hä-i-d, muu: mu-i-d; — neljas sõnas võistlevad -i- ja -si-, ilma et kumbki ainuvalitsust oma kätte oleks saanud: soo: soo-si-d ja so-i-d, tee: tee-si-d ja te-i-d, öö:

öö-si-d ja öö-i-d, suu : suu-si-d ja su-i-d. Kui -si- vastu mitte sõjakäiku ei oleks alustatud, siis ei oleks kahelda, et mõne aasta jooksul -si- võitnud oleks. Praegu on raske tema saatust nendes neljas sõnas ette kuulutada. Olgugi, et me põhjusemõtteliselt kaksikvormide vastu oleme, ei tahaks me siin praegu kumbagi kuju kindlaks määrata. Las neil veel vabalt võidelda, kuni teine võidab.

b) nimetava lõpul difthong: palj. osastavas ainult -si-d: vôi : vôi-si-d, koi : koi-si-d, krae : krae-si-d, nõuu : nõuu-si-d jne.

d) nimetava lõpul konsonant: pood : poe, saag : sae, roog : roo, roog : roa jne. Nende paljuse osastav nagu ka muud kaasused käivad nagu järgneva B liigi sõnadel.

B. Nimetav ühesilbiline, omastav kahe silbiline 1. ehk 2. järgul: sõnad nagu jalg : jala, linn : linna jne. Just selles liigis on paljuse osastav ülikeeruline. Ilma mingi kahtluseta võib siin -si-d iga kord paljuse osastavale otsa riputada, kuid ise küsimine on, kas on see iga kord soovitatav. Ei või salata, et seal kus -si-d lõppusid järgimööda liig palju on, lause sugugi mitte iseäranis ilusalt ei kõla ja iludusel on muidugi oma nõudmised, mida tähele tuleb panna, niikaua kui need nõudmised ei tiku keelt ümber looma. Kus kahest vormist teine valida tuleb, seal peab muidugi muu seas ka küsima, kumb ilusam on: Majas oli palju laudasid, kastisid, kappisid, kirstusid ja muid asjasid. Sarnane lause ei taha küll naljalt meeldida. Muudame meie lause järgmiselt: Majas oli palju laudu, kasta, kappisid, kirstusid ja muid asju, siis oleme lausega juba rohkem rahul, aga ühtlasi tunnistame meie, et me mõlemaid kaksikvormisid, -si- ja -i- osastavaid, edasi tahame sallida. Ma ei näe teist teed praegu. Kuna -si-d- vorm, nagu juba nimetatud, alati sõna raske kuju otsa liitub: laud : laua : laudasid, aid : aia : aidasid, auk : augu : aukusid jne. ja selle kohta midagi eraldi ütelda ei ole, peab aga -i-liste palj. osastavate juures järgmist tabelit silmas pidama:

1)	Kui tüvelõpul a on ja 1-ses silbis a, e, i, ô,	siis on palj. os. u.
2)	„	ä, õ, ü, u, o,
3)	e	i.
4)	i	a.
6)	u	u-si-d.

Näitused :

- 1) a : laev : laeva : laevu, lai : laia : laiu, vald : valla : valdu jne.
e : leib : leiva : leibu, keeb : keeva : keebu, hein : heina : heinu jne.

NB. Järgmistel sõnadel on i: lehm : lehma : lehmi; niisama : vend, lepp, sepp, mets.

i: tiib : tiiva : tiibu, sild : silla : sildu, virk : virga : virku.

NB. Järgmistel sõnadel on i; silm : silma : silmi; niisama king, pikk.

õ: nõid : nõia : nõidu, tõld : tõlla : tõldu, võlg : võla : võlgu jne.

- 2) ä: päev : päeva : päevi, käpp : käppa : käppi, pärn : pärna : pärni. Niisama: mänd, händ, nälg, kääp, vänt, mähk, ränk, nätsk, käpp, päkk, selg, käim, jääm, härm, ämm, rahn, kärn, käs, kars, äss.

NB. Järgmistel sõnadel on -u: äi : äia : äiu; niisama käi, väi.

NB. Sõnal päev on alati päevi. Kõik teised vanguvad i ja u vahel. Õeldakse händi ja händu, vänti ja väntu. Osalt on u rohkem tarvitusel kui i. Nii kaua kui keel ise selgusele ei ole jõudnud, kirjutame neid sõnu i-ga, sest et see vanem on; näit. käs n : käsna, enne käsna palj. osast. käsni, enne* käsni-i-dä; ä kadus nimelt palj. i eest ära.

õ: pöör : pööra : pööri, lööm : lööma : löömi, sööm : sööma : söömi. Siin maksab seesama, mis eelpool ä kohta õeldud.

ü: külm : külma : külmi, kühm : kühma : kühmi, müüm : müüma : müümi. Ka siin maksab see, mis ä all õeldud.

o: kord : korra : kordi, look : looga : looki; niisama: noot, koot, ronk, sepp, loom, joom, moon, konn, kohv, oks, ots, aga soe : sooje.

u: hulk : hulga : hulki, pulm : pulma : pulmi, tulp : tulba : tulpi; niisama: kurb, kumb, luud, muld, kuld, kund, pund, pung, pump, ruut, hurt, must, tuhk, munk, nurk, tusk, sukk, nukk, kubl, kuum, tuum, tuim, surm, tumm, ruun, kurn, puus, kuiv.

NB. Niihästi o kui u sõnad vanguvad e ja i vahel, ainult i ja i järel on alati e: soe : sooje, nui : nuie. Kõik teised on kindluset. Ka teadusliselt on mõlemad lõpud üheõiguslised (vrd. Kettunen Lautgesch. Unters. ü. d. Kod. Dialekt lk. 197): i poolt kõneleb see, et nad siis punkt 2 all olevate sõnadega ühte liituvad ja üksikuid liikisid vähem saab.

3) sulg : sule : sulgi, jälg : jälje : jälgi, leht : lehe
lehti. Nõnda alati.

NB. Ainult si - d saab tarvitada sõnadel : pang : pange : pan-
gesid (pangi oleks ain. osastavas sellesama sõna teisest kujust pang :
pangi); niisama eit, kukk. Palume teatada, kas ja kus leidub
eiti, kukki

4) selts : seltsi : seltsa, märk : märgi : märka, kull :
kulli : kulla, palk : palgi : palka.

See on õige tülikas sõnade liik, sellepärast et meie maksev kirja-
viis võimalust ei anna neid õigesti kirjutada. Nii kuidas me neid harili-
kult kirjutame, lähewad nad alatihti teiste sõnadega segamine. Tihti ei
aita ka lause. Kui ma ütlen : Mees tõi vennale palka, siis
ei ole kudagi aru saada, kas siin palkidest või palgast kõne
on. Niisama ühetaolised on praeguses kirjawiisis märka, mis mär-
kama ja märkisid, kulla, mis kulla ja kullisid võib
tähendada. Juba ammu on hakatud siin 'näolist peenenduse märki tarvi-
tama. Nii tülikas kui tema kirjutamine ka on, ei saa siin tihti teisiti ;
nõnda siis : seltsa, märka, kulla. Kas alati selle märgiga, sellest
edaspidi. Sellega ei ole aga kõik raskused veel kõrvale heidetud; rahvas
ei kõnele mitte kooli, paata, vaid umbes koela, paeta,
s. o. eelolev vokaal muutub peenendatud konsonandi ees. Seda kirjutamise
viisi ei saa aga kirjakeelele soovitada. Jääb siis järele niisugustel kordadel
-a lõppu ohverdada ja -sid tarvitada. Siin seaksime järgmised reeglid üles :
a võib tarvitada, paiguti ühes peenenduse märgiga / esimese konsonandi
kõrvale, kui sõna lõpul kaks konsonanti ja esimene neist l, n (aga mitte ng),
r, s, t, k (aga mitte kk), näit. :

lb : nilb : nilvi : nilba
ld : mold : molli : molda
lk : palk : palgi : palka
lm : salm : salmi : salma
lp : kulp : kulbi : kulpa
lt : pilt : pildi : pilta
ll : kull : kulli : kulla

nd : and : anni : anda
nk : pink : pingi : pinka
nt : kont : kondi : konta
nn : onn : onni : onna

rb : kõrb : kõrvi : kõrba
rk : kork : korgi : korka
rp : karp : karbi : karpa

rt : kurt : kurdi : kurta
rm : arm : armi : arma
rn : torn : torni : torna
rs : kirs : kirsi : kirsa
rr : narr : narri : narra

sm : osm : osmi : osma
st : kast : kasti : kasta
ss : kass : kassi : kassa

ks : püks : püksi : püksa (ilma pee-
nenduse märgita)

ts : müts : mütsi : mütsa
tt : kott : koti : kotta

-sid tuleb tarvitada a) kui sõna lõpul kaks konsonaati ja 1-ne nendest h, p, m; b) kui sõna lõpul ng, kk; d) kui sõna lõpul üksainus konsonaat: b, d, g, p, t, k, l, m, n, r, s, v, näit.:

a) ht : vaht : vahi : vahtisid	d) b : viib : viivi : viibisid
hm : tuhm : tuhmi : tuhmisid	d) d : pood : poodi : poodisid
hn : tähn : tähni : tähnisid	g : haug : hauri : haugisid
mp : lamp : lambi : lampisid	p : toop : toobi : toopisid
mm : kamm : kammi : kammisid	t : vaat : vaadi : vaatisid
ps : pops : popsi : popsisid	k : riik : riigi : riikisid
pp : kapp : kapi : kappisid	l : kool : kooli : koolisid
	m : aam : aami : aamisid
	n : saan : saani : saanisid
	r : müür : müüri : müürisid
b) ng : vang : vangi : vangisid	s : klaas : klaasi : klaasisid
kk : tekk : teki : tekkisid	v : kraav : kraavi : kraavisid

5) Kui tüvelõpus u on, siis on i-line palj. osastav ainuse osastavaga üks: seda lindu, neid lindu (Kettunen 198). Paiguti on i sõnade juurest lõpp a laenatud: lina, auka. Kuid see a on sedavõrd kitsastes piirides tarvitusel, et teda kirjakeele sisse tuua ei maksa. Kõigil u sõnadel tarvitame meie sellepärast ainult lõppu -sid: aukusid, lindusid, vaimusid jne.

Kuna nüüd eelpool kõne all olnud sõnadel palj. osast. nii väga mitmekesine, on meie „keeleuuendajad“, et asja lihtsamaks teha, võimalikuks arvanud e lõppu, mida rahvas ainult a sõnades, mille l-ses silbis o ehk u on, i kõrval paiguti tarvitab, kõikide sõnade jaoks tarvitusele võtta, nõnda siis: *laude, *vaime, *seltse, *koole jne. J. Avikul on a ja e sõnadest palj. osastav niisama nagu meil, i sõnadel tarvitab ta e lõppu, u-sõnadest ta ei kõnele. See oleks ju väga hea, kui see keelest enesest toetust leiaks. Nii ei ole aga lugu. Keel ei tarvita teda mitte, ta on ühe või paari keelemehe poolt luuletatud. Hakkame meie niisuguseid luuletatud sõnakujusid keele tooma, siis kaob meil iga kindel pind jalge alt. Meie tahame endid oleva keele peale toetada ja lükkame sellepärast e tagasi sealt, kus tema koht ei ole.

D. Nimetav ühe-, omastav kahesilbiline III. järgul.

Väike arv sõnu, kõigil palj. osast. lõpp -id: hõel : hõela, hõelaid, auus : auusa : auusaid, käis : käise : käiseid, juuks : juukse : juukseid jne.

II. Nimetav kahesilbiline, omastav ühe- ehk kahesilbiline.

A. Nimetav I. järgul.

a) Omastav ühesilbiline, ehk kahesilbiline I järgul.

Üleüldine reegel: palj. osast. lõpp -sid: vaba: vabasid, ema: emasid, saba: sabasid, küla: külasid. (Vabaid, emaid, külaid kirjutamine on viga.) J. Aavik on katsunud soovitada: ema: emi, keha: kehi. Ei saa vastu võtta, sest et need kujud kõnekeeles puuduvad].

Erandid: Lõpp -a: kivi: kiva.

„ -e: uba: ube, tuba: tube, nuga: nuge, muna: mune.

„ -i: käsi: käsi (mitte käsa), esi, kesi, lüsi, mesi, säsi, susi, süsi (mitte süsa), tõsi, vesi; püha: pühi, oma: omi, tera: teri, pera: peri, hani: hani, nisa: nisi (väga tihti aga nisasid).

b) Omastav kahesilbiline II järgul: kari: karja: karju, ohi: ohja: ohje (vaata I B).

d) Omastav kahesilbiline III järgul (needsamad sõnad, mis II Bb all), palj. osastav alati -id: ehe: ehte: ehteid, pale: palge: palgeid jne.

B. Nimetav II. järgul.

a) Omastav II järgul. Peale -ne sõnade on kõigil palj: osastavas -sid: piiga: piigasid (*piigaid jne. on viga,) küpse: küpsesid, hapu: hapusid.

-ne sõnadel on -i: naine: naise: naisi, teineteise: teisi jne.

b) Omastav III järgul: palj. osastavas on i järel ainult -d, muidu ilma erandita -id, mis omastava tüvekuju otsa liitub: riie: riide: riideid, võti: võtme: võtmeid, kallas: kalda: kaldaid, rõõmus: rõõmsa: rõõmsaid, aga kallis: kalli: kallid.

D. Nimetav III. järgul.

i: järel -d, muidu ilma erandita -id: aasta: aastaid, vaene: vaese: vaeseid, kindel: kindla: kindlaid, takjas: takja: takjaid, aga jääger: jäägrid, jäägrid, tempel: templi: templid.

III. Nimetav kahe- ehk mitmesilbiline, omastav kolme- ehk mitmesilbiline.

Tervel sellel sõnadeliigil on palj. osastav võrdlemisi lihtne, kuna siin muistne palj. märk i püsinud on. Siin on kaks võimalust olemas:

a) Paljuse osastava viimane silp on ilma kaasrõhuta. See tuleb ainult ühes osas -e-tüvedes ette. Siin astub palj. osastava lõpuks -i, mille eest e ilma erandita kaob: inimene: inimese: inimesi, haigus: haiguse: haigusi.

b) Paljuse osastava viimane silp on kaasrõhuga, siis tuleb lõpule : id: õpetajaid, siniseid, raamatuid jne.

Vaatame siin need sõnad tüve (omastava) lõpuvokaali järele liikidesse seades üksikult ligemalt läbi, sest et mitmelt poolt praegu tarvitatava lihtsuse asemele mitmesuguseid erandid siin soovitud on.

a) Tüve (või omastava) lõpus a: õpetaja: õpetajaid, kibe: kibeda: kibedaid, jalutu: jalutama: jalutamaid. Mitmed „keeleuundajad“ lasevad siin i ees a kaduda; kas kõigis sõnades, või mõnes üksikus, ei ole hästi arusaadav. Tartu murdes ja kitsastel murdealadel mujal tuleb ju osalt seda ette, osalt leiame ai asemel aga u: ülemid, raamatid, aknad, rattud (aknaid, rattaid asemel). Kui me meeles peame, et kirjakeel ainult võidab, kui võimalikult vähe erandid olemas, ja et Eestikeeles erandid muidugi liig palju on, siis ei leia meie mingit tarvitust selleks, et üleüldiselt tarvitusele võetud aid vormi asemel -id, -ud jne. tarvitama hakata. Meie jääme kindlasti omaseks saanud -aid juure.

b) Tüve lõpus e: siniseid, jäneseid, kevadeid, asemeid. Rahva murretes kaob siin küll vist e alati ja eelolevad sõnad kuulduvad siis: sinisid, jänesid jne. Kui meie uue keele loojatele järele annaksime, et meil mingisugust kirjakeelt veel olemas ei ole, siis peaksime omast seisukohast — kirjakeelt kõnekeele peale ehitada, — ainult sinisid, jänesid õigeks tunnistama. Tõe poolest on aga meil kirjakeel olemas. Ta on ka üks keelemurretest ja temal ei ole mitte vähem õigust nõuda, et teda tähele pandaks, nagu igal teiselgi keele murdel. Kirjakeeles on -eid üleüldine, ja teda siit välja tõrjuda ei ole põhjust. Pealegi toob id tarvitamine eid asemel hulga raskusi ühes: sõnast puna, ema, häda, muda on palj. osastav: punasid, emasid, hädasid, mudasid, sõnast punane, emane, hädane, mudane: punaseid, emaseid, hädaseid, mudaseid. Ainult -eid lõpu abil on meil võimalik nüisuguste asja- ja omaduse sõnade vahel vahet teha.

d) Tüvi lõpus i, paljuse osastavas tuleb ainult d otsa: pajuk: pajuki: pajukid, erand: erandi: erandid, amet: ameti: ametid. (Siia hakkab lõpp -sid sisse tungima. Kirjutatakse: erandisi, ametisi. Sarnased vormid tulevad, vähemalt esiotsa, vigadeks lugeda).

e) Tüve lõpus u, palj. osastavas uid: raamat: raamatu: raamatuid (mitte *raamatid, nagu mõned „uue keele“ mehed kirjutavad).

J. Jõgewer.

Toimetusele on järgmised raamatud saadetud :

Nesnamow, Tähtsamad silmatervishoiu nõuded. „Hariduse“ kirjastus. H. 8 kop.

A. Klossowski järele J. Depman, Ilma ettekuulutamise küsimus. „Hariduse“ kirjastus. H. 30 kop,

Päikese varjutamised. „Hariduse“ kirjastus. H. 20 kop.

R. Wallner, Meie igapäevane leib. „Hariduse“ kirjastus. H. 20 kop.

Höfler, Elektrivalguse tarvitaja käsiraamat. „Hariduse“ kirjastus. H. 60 kop.

„Noor Eesti Kirjastuse“ poolt: Loodus ja inimene. Eesti Üliõpil. S. „Ühenduse“ toimetus. H. 75 kop.

Petrogradi Eesti Üliõpilaste poolt: Keemia sõnastik. H. 30 kop.

Autori poolt:

M. J. Eisen, Mõista, mõista, mis see on. „Postimehe“ kirjastus. H. 30 kop.

(Pooleli).

